

11. századi nyomok az 1019. évi hamis Zalavári oklevélben*

1. Bevezetés. A Pozsonyi Évkönyv 1019. évre vonatkozó, „Felszentelik Szent Adorján egyházát” (KRISTÓ 1999: 355) megjegyzése alapján kétségtelen, hogy Szent István király alapította a zalavári apátságot (DHA. 1: 90, THOROCZKAY 2009: 1408).

Az apátságnak két alapítólevele is fennmaradt: az egyik 1019-es, a másik pedig 1024-es évszámmal (DHA. 1: 86–92, 98–102). A két oklevélben 106 szórvány szerepel: az +1019. évi oklevélben 68, az +1024. évi oklevélben pedig 38. Mindkét Zalavári oklevél 14. századi hamisítvány, és többszörös átiratban maradt fenn. A bennük szereplő magyar nyelvi elemek keletkezését, illetve lejegyzését tekintve tehát bizonytalan kronológiai státuszú oklevelek, amelyeket a következőképpen datálhatunk: +1019 [14. sz. eleje]/+1328/1347/1370 és +1024 [14. sz. közepe]/+1339/1350 (SZENTPÉTERY 1923: 4, 5; DHA. 1: 86–87, 98). A bizonyos elemeiben megegyező, míg másokban eltérő, illetve egymást ki is egészítő oklevelek már azzal is gyanút keltenek, hogy két külön évből származó iratban rögzítették az alapító adományait, és egyik oklevél sem utal a másikra. Az 1024. évi hamis oklevél nem megerősíti az +1019. évit: az ismétlődő adományok úgy szerepelnek benne, mintha 1024-ben kerültek volna az apátság tulajdonába, továbbá számos +1019. évi adomány nem tűnik fel benne, és sok olyan adomány is van, amelyeket csak az +1024-re datált oklevél tartalmaz (vö. KARÁCSONYI 1891: 107–108).

GYÖRFFY GYÖRGY a két Zalavári oklevél kritikai szövegkiadása során nem számol István-kori előzménnyel (még akkor sem tehát, hogy a fentiekben jelzetteknek megfelelően a zalavári apátság Szent István-i alapítása kétségtelen). 11. századival viszont igen, az 1019-re datált hamis oklevélnek van ugyanis egy olyan, birtokokat összeíró része, amely vélhetően egy egykor létező, 11. század végi összeírásra vezethető vissza (GYÖRFFY 1977: 325; DHA. 1: 86–87, 98–102).

Szent László neve alatt fennmaradt egy 1101. évi oklevél, amelyet a somogyvári konventnek ugyanaz az 1370. évi oklevele tartott fenn, mint az apátság 1019. évi hamis oklevelét: +1101/+1328/1347/1370 (DHA. 1: 313–316). Az oklevél már a datálásával is kétségessé teszi a hitelességét, amellettt ugyanis, hogy Szent László 1095-ben meghalt, uralkodással mindössze 19 évet töltött, miközben a hamis oklevél azt mondja, hogy 1101-ben, a király uralkodásának 22. évében állították ki (vö. DHA. 1: 313, ERDÉLYI 1902: 500). Ezt a helyneveket egyébként nem tartalmazó oklevelet valószínűleg az 1341-es tűzvész után hamisíthatták (DHA. 1: 315, ERDÉLYI 1902: 505). Ha pedig ez így van, akkor az az 1327. évi oklevél, amely még a tűzvész előtt keletkezett, csak a 11. század végén rögzített hiteles, Szent László-kori összeírásra utalhat a szövegében, és nem a ma is ismert, később hamisított változatára (DHA. 1: 312). A hiteles oklevélből – minthogy a tűzvész elemészette – nem került át egyetlen szövegegység sem a 14. század közepén hamisított, máig fennmaradt Szent László-kori „összeírásba” (DHA. 1: 312–316).

* A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) 134389. számú pályázata támogatásával és az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

Elfogadva a hiteles 11. század végi összeírás egykori létezését, illetve ennek bedolgozását a 14. században hamisított 1019. évi oklevélbe, az első Zalavári oklevél esetében három nyelvi-kronológiai réteggel kell számolnunk: 1. a hiteles, 11. század végi összeírásból származó 11. századi réteggel; 2. a 14. század eleji hamisítás korabeli réteggel; 3. a 14. század második feléből, a hamis oklevél átírásainak idejéből való réteggel (az 1347. és 1370. évi átíró oklevél korát együttesen kezelve).

Az 1024. évi Zalavári oklevél hamisításának – 13. századi diplomák mellett – a legfontosabb forrása a 11. század végi összeírás egyes részeit tartalmazó, korábban hamisított 1019. évi oklevél volt (DHA. 1: 100). Ennek megfelelően a nyelvi vizsgálatok szempontjából legfontosabb kronológiai rétegre, a 11. századira jellemző jegyeket talán mindkét Zalavári oklevélben kereshetünk a nevek nyelvészeti elemzése során. Az 1024. évi hamis oklevélben szintén három nyelvi-kronológiai réteg lehet jelen: 1. az 1019. évi hamis oklevélből való 11. századi réteg; 2. egy 13. századi réteg a hamisításhoz felhasznált oklevelek miatt; 3. egy 14. századi réteg a hamisítás és az átírás révén. Az oklevél 14. századi hamisítása (1343–1347 között) időben annyira közel esett az oklevél 1350. évi átírásához, hogy a nyelvi jellegzetességek tekintetében nem szükséges külön kronológiai rétegek tekintenünk a hamis oklevél megírásának idejét, illetve a hamis oklevelet átíró oklevél keletkezési idejét. A szörványok differenciáltabb osztályozása azért is indokolatlan, mert kutatásaim során – így jártam el a korábbi, hasonló céllal készült írásaimban is (vö. pl. SzőKE 2015: 24, 2020a: 30–31) – az oklevelek korai (11. századi) réteget kívánom elhatárolni a későbbi kronológiai rétegektől attól függetlenül, hogy ezekből egy vagy több lehető fel az oklevelekben.

2. Az 1019. évi hamis oklevél 11. századi összeírásból származó része. GYÖRFFY GYÖRGY szerint az 1019. évi hamis oklevélnek a következő, birtokösszeíró rész származhat a 11. század végi összeírásból (1977: 325): „Et dedimus Sancto Adriano ad serviendum predia, decimas (et piscinas quorum) nomina (hec sunt: *Tisciam cum ecclesia Sancti Adriani, Rada, Strygar, Zalawar, Chash, Borul, Cendj, Njmygh, Besseneu, Fyzegeh cum duodecim aratris, et eciam dedimus [...] (et redditus) Coloniensis aque et pontis civitatis, et decimam equorum nostrorum in insula, que vocatur Schepel*” (DHA. 1: 91).¹ Magyar fordításban a szövegrész így hangzik: „És Szent Adorján szolgálatára birtokokat, tizedeket (és halastavakat) adtunk, amelyeknek a nevei: (a *Tiszát*) Szent Adorján egyházával, *Rada, Esztergál, Zalavár, Csács, Borol, Csendi, Nemegy, Besenyő, Füzegy* tizenkét szántófölddel, adtuk továbbá [...] *Kolon* civitas víz- és hídvámját, és a *Csepel* nevű szigeten lévő lovaink tizedrészét” (fordítás tölem: Sz. M.). Ezek mellett GYÖRFFY (1977: 325) ide sorolja az egyház archaikus megnevezését, valamint a két királyi kápolna említését is.

A bizonytalan kronológiai státuszú oklevelek nyelvi feltárásának egyik legfontosabb módszertani alapvetése az, hogy – amint erről már ugyancsak szóltam több írásomban is (vö. pl. SzőKE 2015: 56–81) – a szörványok helynévtörténeti és nyelvtörténeti forrásértékét különválasztva kell megvizsgálnunk. Az átíratok esetében a kronológiai rétegzettség a nyelvtörténet egyes részterületei szempontjából értendő, azaz az eredeti oklevél nevei és az átírat névformái helyesírásukban, illetve hangállapotukban is eltérhetnek egymástól. Maguknak a neveknek a létezését azonban joggal feltételezhetjük mind az eredeti, fenn nem maradt oklevél, mind pedig a másolati példány keletkezésének korára vonatkozóan.

¹ A tanulmányban idézett oklevélrészletekben található kurzív kiemelések tölem származnak (Sz. M.).

A teljes egészében vagy részleteiben hamis oklevelekben ugyanakkor olyan helynevek is feltűnhetnek, amelyek a meghamisított oklevélben (ha volt ilyen) még nem szerepeltek. A kétes hitelű oklevelek e fajtáinál kétféle kronológiai síkról kell tehát beszélnünk. Az egyes helynevek kapcsán először azt kell megállapítanunk, hogy szerepeltek-e az eredeti oklevélben, illetve léteztek-e abban a korban, amikor az oklevelet visszahamisították, vagy csak a hamisítás során, annak eredményeként kerültek bele a szövegbe. Csupán e kérdés tisztázása után sorolhatjuk be a helyneveket nyelvtörténeti szempontból is az egyes kronológiai rétegekbe. Ugyanakkor még ezt követően sem végezhetjük el automatikusan az oklevelek adatainak a nyelvtörténeti értékelését, mert a későbbi lejegyzésből adódóan egyértelműen a 11. századból származó részek kapcsán is számolnunk kell azzal a lehetőséggel, hogy a helyneveket a későbbi lejegyzés, a hamisítás során másként írták le, a korabeli kiejtéshez vagy az akkori írásszokásokhoz igazítva őket (vö. SZÖKE 2015: 56–57, 81–82).

Abból tehát, hogy az idézett szövegrészlet helynevei (a Zala megyei *Rada, Esztergál, Zalavár, Csács, Borol, Csendi, Nemegy, Besenyő*; a Csongrád megyei² *Szentadorjánmártír* és a Somogy megyei *Füzegy* településnevek, valamint *Kolon* civitas víz- és hídvámja, illetve a *csepe*li csikótized helynevei) a hiteles 11. századi összeírásból származhatnak, csupán az következhet, hogy ezek helynévtörténeti szempontból valóban 11. századi forrásértékkel bírnak, ám a nyelvtörténeti forrásértékük – mint fentebb utaltam rá – ettől eltérhet.

3. A szövegrészlet nyelvi vizsgálata. A továbbiakban a *Szentadorjánmártír*, a *Borol*, a *Csepe(-sziget)* nevek, illetve a szövegrészben található valamennyi név latin szövegvörnyezetével azt vizsgálom meg, hogy nyelvi oldalról hogyan tárható fel vagy éppen séllyel zárható ki az oklevél említett neveinek korai névtörténeti forrásértéke.

3.1. A Szentadorjánmártír név névtörténeti forrásértéke. A Csongrád megyei mai Mártély település korábban *Szentadorjánmártír* és *Adorjánmártír* néven szerepelt a forrásokban; a *Mártély* névre az első adatunk csak a 16. századból származik: +1019/+1328/1347/1370: Tisciam cum ecclesia *Sancti Adriani* (DHA. 1: 91); +1024/+1339/1350: pr. *Zenthadrianmartjyr* vocatum circa Tyzziam (DHA. 1: 102); 1332–7/PR.: de *S. Adriano*, 1335: p. *Adryan-martir* (Gy. 1: 904); 1360: *Aduryan-martir*; 1439: *Adryan-marthe* (FÜSSY 1902: 29); 1450: *Adryanmartir* (Cs. 1: 678); 1528: *Marthe* (FÜSSY 1902: 29); 1560–1563: *Martel*, 1561: *Martyl* (MEZŐ 1996: 51); 1568: *Martheel* (FÜSSY 1902: 29).

Magyarországon a kereszténység felvételével egy időben vált szokássá az, hogy valamely égi patrónus vagy szent tiszteletére templomokat, monostorokat alapítanak, és a nevüket is tőlük kölcsönzik (KMTL. *patrocínium* a., MEZŐ 1996: 36). A Kárpát-medence területén lévő templomok, kápolnák megnevezésében 150 különböző titulus adatolható a középkorban. A templomcimből – amelyekből megközelítőleg 5900 előfordulást ismerünk a Magyar Királyság területéről – az esetek közel negyedében településnév is alakult. A középkori Magyarországon 1390 patrocíniumi településnevet ismerünk (MEZŐ 2003, TÓTH V. 2011: 178–179, HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 294–295).

Szent Adorján tisztelete szórványosnak tűnik Magyarországon (MEZŐ 1996: 51, 2003: 31–32), s megjelenése éppen a zalavári apátság hatásának tulajdonítható (TÓTH E. 1999: 31–32). A Csongrád megyei település névadását egyértelműen az a körülmény motiválta,

² Az 1335. évi oklevélben Csanád megyéből említik (ZalaOkl. 1: 295).

hogy a hely valószínűleg már Szent István korában az apátság tulajdonába került.³ Az +1019. évi oklevél „Tisciam cum ecclesia *Sancti Adriani*” említése azonban még nem a településre, hanem a templomra és annak titulusra vonatkozik. A 1332–7/PR. oklevél „Johannes de sacerdos de *Sancto Adriano*” (Vat. I/1: 254) részlete is valószínűleg az egyház, nem pedig a település papjáról ír. A szövegkörnyezet mellett a patrocíniumi említést erősíti a latin nyelv használata is: a patrocíniumokra ugyanis még abban az időben is latinul volt szokás utalni az oklevelekben, amikor a patrocíniumi településneveket már többnyire vulgáris nyelven rögzítették (vö. TÓTH V. 2011: 181, HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 297). Az 1024-es hamis oklevél „predium *Zenthadrianmartyr* vocatum circa Tyzziam” szövegrészlete már egyértelműen a települést nevezi meg a *Szentadorjánmártír* névvel. A település neve a templomcimből alakult tehát, de a *Szentadorján* forma településnévként nem adatolható, csak a patrocíniumnak a szent vértanú voltára utaló *mártír* szóval bővült *Szentadorjánmártír* változata.

A településnév létrejöttében és nyelvi megformálásában a zalavári apátság hatását feltételezve felmerülhet az a kérdés, hogy az oklevélnek ez a részlete lehet-e helynévtörténeti szempontból 11. századi. Az nem valószínű, hogy már az apátság alapításakor így nevezték el a települést vagy akár csak a templomot is, de a település akkori nevét se igen cserélték rögtön az alapításkor a megváltozott körülményekhez igazodó névre (vö. SZÖKE 2020a: 38–39). Az azonban elképzelhető, hogy az apátság adományait összeíró 11. század végi oklevélben – ahonnan GYÖRFFY GYÖRGY (1977: 325) az 1019. évi hamis oklevél szövegrészletét származtatja – már szerepelt Szent Adorján mint a Csongrád megyei település templomának védőszentje, azaz a hamis oklevél „ecclesia Sancti Adriani” részlete korai névtörténeti forrásértékű lehet.

A +1019: „(*Tisciam*) cum ecclesia *Sancti Adriani*” és a +1024: „predium *Zenthadrianmartyr* vocatum circa *Tyzziam*” szövegrészletek alapján még arra a körülményre kell utalnunk, hogy a korábbi (+1019) oklevél a *cum ecclesia Sancti Adriani* szöveghely előtt sérült (DF. 229 992), ezért GYÖRFFY a zárójelben szereplő szövegrészt más oklevelek alapján rekonstruálta (DHA. 1: 91). A szövegnek a *Tisza* névvel való kiegészítése ugyanakkor több szempontból is különös. Egyrészt a jól olvasható oklevélrész csak annyit mond, hogy az alapító birtokokat és tizedeket adományozott az apátságnak. A halastavak adományozása – amely alapján indokolt lenne a *Tisza* szerepeltetése – az ugyancsak más oklevelek alapján kiegészített részben szerepel: „Et dedimus Sancto Adriano ad serviendum predia, decimas (et piscinas quorum) nomina (hec sunt: *Tisciam*) cum ecclesia Sancti Adriani” (DHA. 1: 91). Másrészt a tárgyesetben való említés szükségessége sem egyértelmű, szemben az +1024. évi oklevél „predium *Zenthadrianmartyr* vocatum circa *Tyzziam*” részletével, amelyben a megnevezőszós szerkezetben megjelölt helyet lokalizálja az accusativust vonzó *circa* prepozícióval szereplő víznév. Ez azt mutathatja esetleg, hogy az 1024. évi hamis oklevél alapján egészíthette ki GYÖRFFY GYÖRGY az 1019. évi hamis oklevélnek ezt a szöveghelyét.

3.2. A Borol név névtörténeti forrásértéke. Az egykor Zalavár és Hídvég között fekvő Zala megyei települést egyrészes *Borol* és kétrészes *Borolfölde* névvel is említik a középkori források: +1019/+1328/1347/1370: *Borol* (DHA. 1: 91); +1019/+1328/1347/1514/XVI: *Borwl* (DHA. 1: 91, DF. 248 765); +1024/+1339/1350: *Burull* (DHA. 1: 101); 1263/1374: *Burulfeulde* (ZalaOkl. 1: 41, FÜSSY 1902: 30); 1335: *Borlovfeldee* (ZalaOkl. 1: 295);

³ Az 1024. évi hamis oklevélben szerepel két *Apáti* nevű település, amelyeknek a neve szintén az apátsági birtoklásra vezethető vissza (DHA. 1: 102).

1348: *Burul* (ZalaOkl. 1: 471, Cs. 3: 38); 1366/1374: *Burul ~ Burulfeulde* (ZalaOkl. 2: 97); 1374: *Burul ~ Burulfeulde* (DHA. 1: 89, FÜSSY 1902: 30–31, ZalaOkl. 2: 97–114).

A településnév adatsora egyrészt azt mutatja, hogy a *-földa* utótagú névváltozat a 13. század közepétől létezhet, másrészt azt, hogy az egy- és a kétrészes névváltozat még a 14. században is párhuzamosan használatban volt. A 14. századi említéseket szövegkörnyezetükkel együtt elemezve azonban árnyaltabb kép rajzolódik ki, amely az 1019. évi hamis oklevél egyrészes *Borol* névváltozatának kronológiai értékeléséhez is közelebb vihet minket.

Amikor 1263-ban IV. Béla király a településre vendégeket telepített, kiemelte, hogy a település a zalavári apátság tulajdona. Később Marczaly István mégis elfoglalta a települést. Erről 1348-ban jelentett a vasvári konvent Lajos királynak. A per Marczaly István és az apátság között még 1374-ben is tartott. Ennek részeként 1366-ban az apátság *Burul*-ként, Marczaly István képviselője pedig *Burulfeulde*-ként nevezi meg a területet: „possessionem quam predictus conventus *Burul* esse nominaret, et quam predictus procurator [...] *Burulfeulde* esse diceret” (ZalaOkl. 2: 97). Ez az okmány egy 1374. évi átiratban maradt ránk, amely többször is említi a településnek mindkét névváltozatát, alkalmazkodva mintegy a perben álló felek névhasználatához (ZalaOkl. 2: 97–114). Az egy- és kétrészes névváltozatnak a 14. századi oklevelekben megmutatkozó elkülönülő használata alapján véleményem szerint esetleg felvethetjük, hogy a 13. század után a névváltozatok nem egymás mellett éltek, hanem az egyrészes névstruktúrát felváltotta a kétrészes. Az apátság viszont a birtoklás megszerzésének idején használatos nevet használta később is, talán ezzel is hangsúlyosabbá téve régóta tartó jogát a település fölött. Ezek alapján az +1019. és +1024. évi oklevél *Borol* említése névtörténeti szempontból származhat a 11. századból. Ugyanakkor természetesen nem zárhatjuk ki teljesen azt sem, hogy a két név párhuzamosan létezett egymás mellett már a 13. század közepe előtt és a 14. században is.

3.3. A helynevek latin szövegkörnyezete. A korai időkre datált, de bizonytalan kronológiai státuszú oklevelek rétegeinek az elhatárolásában bizonyos esetekben segítségünk lehet a helynevek szövegkörnyezetének a vizsgálata is (SZÖKE 2020b). A Szent István idejére hamisított oklevelek 11. századból származó rétegei egy olyan korban születtek, amikor a normák még éppen csak kialakulóban lehettek, hiszen az ezért felelős hivatali háttér, a királyi kancellária, illetve a hiteles helyek a későbbi formájukban ekkor még nem léteztek (FEJÉRPATAKY 1885: 10–19, SZENTPÉTERY 1930: 5). Ezeknek az okleveleknek a 11. században keletkezett részeire az is utalhat tehát, ha bennük a később szabályosnak mondható eljárásoktól eltérő megoldásokat találunk, illetve ha az egyes szövegbeillesztési típusok megjelenési aránya jelentős eltéréseket mutat a későbbi századokban keletkezett oklevelekhez képest (vö. SZÖKE 2020a, 2020b).

Az eddigi ismereteink alapján azt feltételezhetjük, hogy a nagyszámú „szerkezet nélküli” beillesztések helyét idővel a megnevezőszók (1055: „in loco qui uulgo *dicitur tichon*”, SZENTGYÖRGYI 2010: 23) vagy a hely fajtáját jelölő latin földrajzi köznevek (1075/+1124/+1217: „*monte Wydrizki*”, DHA. 1: 214) egyre növekvő használata veszi át. Egy korábbi munkámban a Pécsváradi alapítólevélben megjelenő „szegényes” szövegkörnyezetet ilyen megfontolásokra alapozva a 11. századi rögzítés eredményének tartottam (SZÖKE 2020b).

Az itt tárgyalt, 1019. évi hamis Zalavári oklevél szövegezéséről azt mondhatjuk el, hogy a GYÖRFFY által 11. századnak tartott rész a Pécsváradi oklevélhez hasonlóan szegényes szövegkörnyezetű. Ebben a részben találunk ugyan egy megnevezőszós szerkezetet

(„insula, que vocatur *Schepel*”, DHA. 1: 91), de ezen kívül tulajdonképpen csak a neveket sorolja fel az oklevél azok után, hogy leszögezi a birtokok és tizedek felsorolásának a tényét („Et dedimus Sancto Adriano ad serviendum predia, decimas [...] *Rada, Strygar, Zalawar, Chash, Borul, Cendj, Njmygh, Besseneu, Fyzegh*”, DHA. 1: 91). Megjegyzendő, hogy az ezt követő részben – ahol 46 villa tizedét tulajdonítja az oklevél az apátságnak – szintén ugyanígy jár el az oklevélíró: „Ville decimarum hee sunt: *Pobor, Kurbw, Zeulus, Kustan* [...]” (DHA. 1: 91–92). Mindazonáltal az oklevél utolsó harmadában szereplő, az apátságnak adott halastavakról szóló szöveghellyel összehasonlítva a Zalavári oklevél 11. századnak tartott részét egyértelműen kitűnik a latin földrajzi köznevek használatának a hiánya. Itt is előre leszögezi az oklevélíró, hogy halastavak felsorolása következik („*piscine* autem hee sunt”, DHA. 1: 92), mégis fontosnak érzi a földrajzi köznevek használatát az egyes nevek mellett: „*Alba piscina* cum quinquaginta piscatoribus in *villa Podgrad*, alie minores *piscine: Modacha* pro usionibus, *piscin(a)* civitatis iuxta *Draawam* in *Bolsa* cum duodecim piscatoribus), et in insula; item in *Draua*” (DHA. 1: 92). Jelenlegi ismereteink szerint az 1019. évi hamis oklevél 11. századnak tulajdonított szövegrészében a helynevek szövegkörnyezete, pontosabban annak a hiánya kapcsolatban állhat az adott szöveghely korai keletkezésével.

3.4. A Csepel(-sziget) név névtörténeti forrásértéke. Az +1019. évi oklevél elemzett szövegrészletének 11. századi helynévtörténeti forrásértékét nyelvi oldalról megerősítő adalékok mellett szólnunk kell arról is, hogy az ebben az egységben szereplő *Csepel(-sziget)* név 11. századi léte szinte egyértelműen kizárható.

A Dunától körülvelt szigetet a középkorban leggyakrabban a *Nagysziget* névvel nevezték meg (Gy. 4: 198–200). Az 1019. évi hamis oklevélbe bedolgozott 11. századi összeírás szerint a sziget csikótizedét a zalavári apátság kapta: „decimam equorum nostrorum in *insula*, que vocatur *Schepel*” (Gy. 4: 189, DHA. 1: 91). Az adomány típusa nem szokatlan a 11. században, hiszen a tihanyi apátság is kapott 1055-ben évente 50 csikót a király méneséből (DHA. 1: 151). A Zalavári oklevél mellett sokáig csak Anonymusnál találjuk meg a *Csepel(-sziget)* elnevezést (*insulam Sepel*), de nála emellett a ’Sziget’ (*Insula*), a ’Nagysziget’ (*Insula Magna*) és a ’Duna szigete’ (*Insula Danubii*) is feltűnik. Ezt követően csak 1454-ből idézhetjük a magyar nyelvi *Csepel* adatot: *Chepelzygethe* (Cs. 3: 351, Gy. 4: 198–200, BENKŐ 1998: 17).⁴ BENKŐ LORÁND (1998: 17) úgy vélekedik, hogy „az *insula fepel* Anonymusnál időben és névtanilag teljesen egyedülálló, és mint helynév az ő csinálmanya *Csepel* helység neve felhasználásával és a kun nevének megalkotása kedvéért”. A *Csepel* nevű kun lovászmester tehát nem történelmi és nem krónikai személy, a személynevet a nagyszigeti *Csepel* helységnévből alkotta a Névtelen (BENKŐ 1998: 17).

Anonymus névalkotó tevékenysége, illetve a nagyszámú *Insula* és *Magna Insula* adat alapján anakronisztikus lenne az 1019. évi hamis oklevélben szereplő *Csepel(-sziget)* nevet a 11. századra hiteles névként elfogadni. Korábban láttuk, hogy a név említése a megnevezőszós szerkezet használata alapján is elüt a szövegegységben szereplő többi névtől.

4. Az Esztergál név nyelvtörténeti forrásértéke. A továbbiakban arra keresem a választ, hogy vannak-e olyan nyomok az 1019. évi hamis oklevélben, amelyek alapján nyelvtörténeti szempontból is tudjuk értékelni az idézett szövegrészletben feltűnő szórványokat.

A Zalaapátitól délre elhelyezkedő *Esztergál* település neve az *esztergár* ’esztergályos’ foglalkozásnévből alakult (HECKENAST 1970: 100). A R. *esztergár* szláv eredetű, vö. szb.–

⁴ A *Csepel* helységnévre [1257]-ből van az első adatunk (Gy. 4: 198, BENKŐ 1998: 17).

hv. *strùgār*; szln. *strugár*. A magyarba egy közelebről meg nem határozható szláv nyelv R. **strugarь* 'esztergályos' szava került át, amelyből a szó eleji mássalhangzó-torlódás feloldása után *esztergár* ~ *isztergár* alakult (TESz. *esztergár* a.).

A településnév említései között a mássalhangzó-torlódást mutató és a torlódás feloldása utáni formákra egyaránt találunk példát: +1019/+1328/1347/1370: *Strygar* (DHA. 1: 91), +1019/+1328/1347/1514/XVI: *Strigar* (DHA. 1: 91; DF. 248 765), +1019/+1328/1347/1427/XVII: *Striger* (DHA. 1: 91; DF. 285 220), +1024/+1339/1350: *Strigar* (DHA. 1: 102), 1273: *Vzturgar* (ERDÉLYI 1902: 498), 1335: *Strygar* ~ *Estergar* ~ *Stregar* ~ *Estergarth* (ZalaOkl. 1: 295–307), 1482: *Ezthergar*, p. (ZalaOkl. 2: 619–620, Cs. 3: 51: *Esthergar*).

Az +1019. évi oklevél *Strygar* kronológiai jellemzőinek meghatározása érdekében annak próbálunk utánajárni, hogy időben el lehet-e határolni egymástól a mássalhangzó-torlódást mutató formákat a magánhangzós kezdetűektől. A településre az első hiteles adat a 13. század végétől, 1273-ból származik, ekkor (már) magánhangzós kezdetet mutat a név (*Vzturgar*).

Az 1335. évi oklevélben (ZalaOkl. 1: 294–307) a somogyi konvent I. Károly királynak az egy hónappal korábban kelt levelére válaszul tesz jelentést a zalavári apátság néhány birtokának határáról. Az *Esztergál* települést említő oklevélrészeket megnézve felfedezhetünk egyfajta szabályszerűséget a kétféle hangszerkezetű névforma használata mögött. A *Strygar* névalak a Károly király levelét átíró részben, a *Stregar* pedig a település határleírása előtt fordul elő („*possessiones sue [...] Strygar*” és „*metas vero dictarum possessionum Barand et Stregar vocatarum hoc modo reambulassent*”, ZalaOkl. 1: 295, 297). Az *Estergar* nevet akkor használja az oklevélíró, amikor Károly király levelének átírása után közli, hogy az említett falvak határleírása következik az oklevélben („*possessionum predictarum Estergar*”, ZalaOkl. 1: 296), az *Estergarth* névforma pedig magában a határleírásában tűnik fel („*in via magna qua in villa Estergarth perveniret*”, ZalaOkl. 1: 299).

A hiteles és eredeti formában fennmaradt, 1335. évi oklevél még az 1341. évi tűzvész előtt készült, abban a korban tehát, amikor még Szent László király azon oklevele is meglehetett, amelyből GYÖRFFY GYÖRGY (1977: 325) az 1019. évi hamis Zalavári oklevél *Strygar* szórványát származtatja. Elemezve az 1335. évi oklevél említéseit elképzelhetőnek gondolom, hogy az +1019. évi oklevél *Strygar* szórványa nemcsak helynévtörténeti, de nyelvtörténeti szempontból is a 11. századból származik. A somogyi konvent által lejegyzett határleírás alapján az körvonalazódik, hogy a 14. század elején (már) a magánhangzós kezdetű névforma lehetett elterjedt. Erre az 1335. évi oklevélnek a település határleírását rögzítő, *Estergarth* nevet tartalmazó szövegrésze utalhat. Ezt az egységet ugyanis valószínűleg a helyszínre kiküldött személyek jegyzetei alapján írták le, szemben a király levelét átíró oklevélrészsel, amelyet vélhetően az eredeti okmány(ok) alapján fogalmaztak meg. A *Strygar* forma korai nyelvtörténeti forrásértékét támaszthatja alá az is, hogy az +1019. évi oklevél 16. és 17. századi átírtaiban, illetve az 1024. évi hamis oklevélben is *Strigar* ~ *Striger* alakokat találunk, miközben a 13. század végétől a településnek a magánhangzós kezdetű névformája (is) adatható.

Természetesen az sem zárható ki, hogy a település nevének két változata egymás mellett élt a 14. században – és ekképpen az +1019. évi oklevél *Strygar* nevének a nyelvtörténeti forrásértékét továbbra is bizonytalanság övezi –, a mássalhangzó-torlódással kezdődő nevek kapcsán ez ugyanis gyakori jelenség volt (vö. KENYHERCZ 2013: 28, 80).

5. Összegzés. A Zalavári oklevelek Szent István király középkorban hamisított oklevelei (a Pécsváradi és a Bakonybéli oklevelek) között névtörténeti és nyelvtörténeti szempontból egyaránt a legbizonytalanabbul vonatkoztathatók a 11. századra, ezen oklevelek

esetében ugyanis valószínűleg nem számolhatunk Szent István-kori oklevélelőzménnyel. A mostani vizsgálat alapján ugyanakkor reményeim szerint talán az is jól látszik, hogy ha nem is ugyanolyan mértékben, mint a másik két oklevélben (vö. SZŐKE 2016, 2019a, 2019b, 2020a, 2020b), de az 1019. évi hamis Zalavári oklevélben is lehetnek olyan nyelvi adatok, amelyek korai (11. századi) névtörténeti és nyelvtörténeti forrásértékkel bírnak.

Hivatkozott irodalom

- BENKŐ LORÁND 1998. *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ / FEKETE NAGY ANTAL, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* 1–5. MTA, Budapest, 1890–1941.
- DF. = *Diplomatikai Fényképgyűjtemény*. <http://mol.arcanum.hu>
- DHA. = *Diplomata Hungariae antiquissima. Accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia 1. Ab anno 1000 usque ad annum 1196*. Edendo operi praefuit GEORGIUS GYÖRFFY. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ 1902. Oklevéltár. In: ERDÉLYI LÁSZLÓ szerk., *A pannonthalmi Szent-Benedek-Rend története 7. A Zalavári apátság története. A legrégibb időktől fogva napjainkig*. Stephaneum, Budapest. 450–692.
- FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ 1885. *A királyi kancellária az Árpádok korában*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- FÜSSY TAMÁS 1902. A Zalavári apátság története. A legrégibb időktől fogva napjainkig. In: ERDÉLYI LÁSZLÓ szerk., *A pannonthalmi Szent-Benedek-Rend története 7. A Zalavári apátság története. A legrégibb időktől fogva napjainkig*. Stephaneum, Budapest. 5–447.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963–1998.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1977. *István király és műve*. Gondolat, Budapest.
- HECKENAST GUSZTÁV 1970. *Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HOFFMANN ISTVÁN – RÁCZ ANITA – TÓTH VALÉRIA 2018. *Régi magyar helynévadás*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- KARÁCSONYI JÁNOS 1891. *Szent-István király oklevelei és a Szilveszter-bulla*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- KENYHERCZ RÓBERT 2013. *A szókezdő mássalhangzó-torlódások az ómagyar korban. A helynevek hang-történeti forrásértéke*. A Magyar Névtörténeti Kiadványai 28. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- KMTL. = *Korai magyar történeti lexikon. 9–14. század*. Főszerk. KRISTÓ GYULA. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.
- KRISTÓ GYULA 1999. Pozsonyi Évkönyv. In: KRISTÓ GYULA szerk., *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged. 354–356.
- MEZŐ ANDRÁS 1996. *A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század)*. METEM Könyvek 15. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest.
- MEZŐ ANDRÁS 2003. *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*. METEM Könyvek 40. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest.
- SENYGYÖRGYI RUDOLF 2010. A Tihanyi alapítólevél szövege. In: HOFFMANN ISTVÁN, *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névtörténeti Kiadványai 16. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 21–41.

- SZENTPÉTERY IMRE 1923. *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke* 1. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZENTPÉTERY IMRE 1930. *Magyar oklevéltan*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest.
- SZÓKE MELINDA 2015. *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 33. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- SZÓKE MELINDA 2016. A bakonybéli apátság 1037. évi alapítóleveléről. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 12: 45–58.
- SZÓKE MELINDA 2019a. Szent István Pécsváradi oklevelének *Sorlogys* helynevéről és ami körülötte lehetett. *Névtani Értesítő* 41: 91–106. <https://doi.org/10.29178/nevtert.2019.5>
- SZÓKE MELINDA 2019b. A Pécsváradi oklevél *Scedluc* helynevéről. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 15: 107–120. <https://doi.org/10.35528/helynevtort/15/05>
- SZÓKE MELINDA 2020a. A latinizálás és hiánya a pécsváradi apátság alapítólevelében. *Névtani Értesítő* 42: 29–46. <https://doi.org/10.29178/nevtert.2020.2>
- SZÓKE MELINDA 2020b. A Pécsváradi oklevél helyneveinek szövegkörnyezete. *Magyar Nyelvjárások* 58: 109–120. <https://doi.org/10.30790/mnyj/2020/05>
- TESZ. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.
- THOROCZKAY GÁBOR 2009. Szent István okleveleiről. *Századok* 143: 1385–1412.
- TÓTH ENDRE 1999. Szent Adorján és Zalavár. *Századok* 133: 3–40.
- TÓTH VALÉRIA 2008. *Településnevek változástipológiája*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 14. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA 2011. Patrocinium Settlement Names in the Carpathian Basin. *Onomastica Uralica* 8: 175–206.
- Vat. = *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*. Series I. Tom. 1–6. Szent István Társulat, Budapest, 1885–1891.
- ZalaOkl. = *Zala vármegye története* 1. *Oklevéltár (1024–1363)*. 2. *Oklevéltár (1364–1498)*. Szerk. NAGY IMRE – VÉGHELY DEZSŐ – NAGY GYULA. Zala vármegye közönsége, Budapest, 1886–1890.

SZÓKE MELINDA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2726-4973>

Debreceni Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

MELINDA SZÓKE, Clues to the 11th century from the 1019 Zalavár charters

The Zalavár charters (1019, 1024) are the least viable sources of information for historical linguistics and historical onomastics regarding the 11th century among the charters of King Saint Stephen forged in the Middle Ages. This is mainly because the Zalavár charters were likely not based on documents from the reign of Saint Stephen. The charters can be classified into three chronological layers through the vernacular elements contained in them. However, the current study aims to prove that the 1019 Zalavár charter does contain information valuable to historical onomastics and linguistics research into the early 11th century, albeit to a lesser degree than than the two other forged charters of the era (the Pécsvárad and Bakonybél charters). The hypothesis is verified by examining a few place names listed in the census of the forged charter from the end of the 11th century and the Latin context of all the names contained in the document.